

ГЛОБАЛЬНІ РИЗИКИ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ)

Національний авіаційний університет

Анотація. В статті досліджуються деякі аспекти впливу сучасного тероризму, державної й міжнародної політики на права та свободи людини.

Ключові слова: суспільство ризику, глобальні загрози людства, тероризм, міжнародний тероризм, права і свободи людини, міжнародне право і політика, етика і мораль.

Вступ

Помітною рисою сучасного етапу розвитку світової спільноти є загострення глобальних проблем людства. На рубежі ХХ і ХХІ століть останні перетворилися в реалії, які багато в чому визначають сьогоденні особливості міжнародних відносин й основні напрями світової політики. Симптоматичним у цьому сенсі стало визнання лідерів провідних країн на Генеральній Асамблеї ООН (2009 року), що «світ не справляється з глобальними проблемами» [1]. Глобальними, як відомо, називаються проблеми, які зачіпають життєві інтереси всього населення планети та для свого рішення вимагають спільних зусиль усіх держав світу. Усвідомлення й констатація проблеми є тільки передумовою її вирішення. Наступний крок – це узгодження правил і норм спільних дій. Тому не випадковими здавалися заклики на згаданій вище зустрічі в ООН залишити політику односторонніх кроків, де важать переважно лише власні інтереси, та розпочати «нову еру співпраці на основі взаємних інтересів і взаємоповазі» [1], щоби відтепер усі брали на себе частку відповідальності.

Постановка завдання

У статті об'єктом дослідження є глобальні проблеми людства, і, зокрема проблема сучасного міжнародного тероризму. Аналізуються загальні риси глобальних проблем та особливі риси проблеми сучасного тероризму, зв'язок глобальних проблем з суспільством «пізнього Модерну». Предметом вивчення виступають деякі аспекти впливу сучасного тероризму, державної й міжнародної політики на використання прав і свобод людини. Відповідно розглядаються деякі колізії у взаємозв'язку «приватного» і «загального» (міжнародного права, національної політики), морального та правового.

Аналіз досліджень і публікацій

Аналіз загальної проблеми глобальних загроз та ризиків людства здійснюється в ракурсі праць і публікацій У. Бека [2, 3, 4, 5], а також на основі досліджень З. Баумана, І. Валлерстайна, В. Іноземцева, Е. Хобсбаумана, Н. Хомського та ін. Проблема сучасного тероризму та міжнародного тероризму вивчається за працями і публіцистикою А. Аль-Азрега, Г. Вуда, Ю. Габермаса, Д. Девіса, Ф.А. Джерджеса, В. Сазонова [6], Дж. Скейхіла. З'ясування проблеми тероризму та міжнародної політики в ракурсі міжнародного права та безпосередньо у відношенні до тримання прав і свобод людини обумовлює звернення до матеріалів міжнародних організацій, представлених Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини [7], Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини [8]. У тому числі, соціально-філософські, політичні, правові, етичні аспекти про-

блеми прав людини та сучасного суспільства розглядаються через призму ідей та праць Т. Гоббса [9], І.Канта [10], а також сучасних дослідників В. Баранова [15], С. Кара-Мурзи, А. Гусейнова, А. Гаджиханової, С. Кравченка, І. Гобозова, В. Устінова та ін.

Основна частина

Порівнюючи особливості нинішніх загроз з небезпеками минулих епох, німецький соціолог і філософ У. Бек, вказував не тільки на їх глобальний, всеохоплюючий характер, але і на відмінність у походженні. На його думку, причини загроз суспільства «пізнього Модерну» криються в зворотному боці продуктивних сил і способі суспільних відносин самого цього суспільства. Кризи перевиробництва, а також світова соціальна нерівність містять катастрофічні перспективи для нього. Коли проблеми знають універсалізації, місцевий рівень та локальні засоби їх вирішення виявляються недостатніми. Більше того, недостатнім буде впровадження лише технічних, наукових, економічних, етичних зусиль. Системні ризики цивілізації припускають їх системне «зняття», ця можливість реалізується тільки на рівні політики – сфери, яка концентрує в собі управління всім гуманітарним та матеріальним потенціалом суспільства.

Оскільки глобальні проблеми людства, на думку У. Бека, містять соціальний «ефект бумеранга», вони, відповідно, повертаються тим, хто їх породжує або отримує вигоду; влада, багатство і могутність держав так само не перешкоджають проникненню цих загроз на їх території. Подібна інтеграційна взаємозалежність обертається взаємною вразливістю. Якщо класові суспільства, міркує німецький теоретик, у своєму розвитку спрямовані до ідеалу рівності, а їх рушійною силою є матеріальна скрута, то нормативним принципом «суспільства ризику» виступає безпека, навколо неї об'єднують вже не злидні, а спільність страху [2, с. 36]. Цей страх викликаний не тільки руйнівною й шкідливою силою глобальних загроз, а й некомпетентністю в розумінні їх складної природи.

Логічний інваріант ідеї об'єднання людей на основі страху можна знайти в соціальній філософії Т. Гоббса. У природних умовах люди, на думку філософа, живуть за принципом «війни всіх проти всіх». Але війна розуміється не як безперервна битва, а як постійна готовність до війни. Страх за своє життя перед цією загрозою, страх як «очікування майбутнього зла», сприяє об'єднанню індивідів в спільність, змушуючи їх дбати про власну безпеку. Страх, однак, породжує тимчасову згоду, найкращим же й більш надійним способом задоволення потреб індивідів в безпеці виступає політичний ін-

ститут держави. Суверенна влада створюється самими людьми на основі суспільного договору, люди самі передають право управляти собою, обмежуючи тим самим свободу, з тим, щоби «держава могла розпоряджатися силами та здібностями окремих членів в інтересах загального миру і захисту» [9, с.127]. Таким чином, страх інкорпорується всередину держави, його джерелом тепер стає вища влада, яка може покарати будь-якого злочинця.

У суспільстві «пізнього Модерну» ситуація ускладнюється тим, що сучасні загрози не знають державних кордонів, і тому солідарність страху та невпевненість в ньому ширші, ніж спільність державного громадянства. І сама політична система трансформується: те, що колись було прерогативою держави тепер частково виходить з-під її контролю й переноситься на суб-, квазі-державний, міжнародний і наднаціональний політичні рівні. Захист прав людини, в тому числі, права на безпеку, залишаються нормативним обов'язком політичних державних і міжнародних структур, але сьогодні обговорюється міра втручання й можливі межі захисту прав людини з їх боку.

У список глобальних загроз сучасності, крім екологічних, енергетичних, продовольчих та ін., включені також суто соціальні – тривалі збройні конфлікти, соціальний геноцид, поширення ядерних озброєнь, тероризм в різних регіонах світу. Зупинимось на останній проблемі та в її ракурсі розглянемо питання, пов'язане із забезпеченням прав людини та загальними етичними стандартами.

У проблемі сучасного (міжнародного) тероризму знаходять відображення типові риси глобальних проблем взагалі. Міжнародний тероризм проявляється в планетарному масштабі, його злочинними мережами оповиті всі континенти. Його осередками вважаються не тільки азіатські, арабські країни та країни Латинської Америки – регіони відомі своєю традиційною конфліктністю, але й відносно безпечні благополучні держави та регіони, приміром, США, Західна Європа. Крім того, сучасний тероризм несе загрозу не тільки особистій безпеці громадян, а й національній безпеці окремих держав та міжнародній безпеці загалом. Зокрема, в 2014 р. американський президент Б. Обама визнав, що у найближчому майбутньому проблема тероризму залишається для США «головною зовнішньою та внутрішньою загрозою» [11]. Для боротьби з сучасним тероризмом мало зусиль однієї великої держави або навіть групи високорозвинених держав, а потрібне ефективне міжнародне партнерство та співробітництво.

Оскільки тероризм вплетений в тканину глобалізованих міжнародних процесів і тому внутрішньо пов'язаний з ефектами й наслідками їх протікання, його не можна розглядати у відриві від них, як лише самостійний феномен. Проблема сучасного тероризму стає важливою складовою частиною більш загальної військово-політичної глобальної проблеми, пов'язаної з фундаментальними питаннями війни та миру. Тому, боротьба з тероризмом – це водночас боротьба з глобальними проблемами сучасності загалом. Оскільки глобальні проблеми системні, вони відображають об'єктивну сумнівність прийнятих нормативів доцільності та гуманності. Тому їх подолання передбачає висунення нового норматив-

ного горизонту «порушеної довіри» та «втраченої впевненості» (У. Бек). У цілому, як пише У. Бек, за всіма поглядами рано чи пізно, в сутності, постає питання про прийнятність, про те, як ми хочемо жити, та який правильний шлях у майбутнє [2, с. 18]. Від вирішення цього фундаментального завдання залежить перспектива розвитку світової цивілізації.

Вкажемо на ще одну спільну рису, що властива глобальним проблемам в цілому та проблемі сучасного тероризму, зокрема. Сучасний тероризм своїм розмахом, жорстокістю й несподіваним, переважно не прогнозованим характером атак сприяє поширенню і нагнітання ситуації загального страху. Реакцію офіційної влади на терористичні напади американський журналіст Б. Шнайер порівнює «з формою магічного мислення»: вона покоїться на ідеї, «нібито ми можемо себе убезпечити, захищаючись від тих терактів, які вже відбулися» [12]. Але це не так, оскільки терористи завжди мають перевагу першого кроку. Коли людина правильно визначає джерело та величину небезпеки, вона в змозі застосувати адекватні заходи, які цю проблему знижують або усувають. Але, коли небезпеку неможливо зрозуміти та передбачити, поставити під контроль, коли вона випадає як випадковість, страх деморалізує людину, викликаючи невротичні реакції, згубні й руйнівні для її поведінки та психіки. Мета терористів – створення саме такого невротичного страху [13, с. 95].

Звернемося до одного з робочих визначень тероризму в міжнародних документах. У резолюції 1566 (2004) Ради Безпеки під тероризмом розуміють «злочинні акти, в тому числі проти цивільних осіб, що здійснюються з наміром заподіяти смерть або серйозну шкоду здоров'ю або захопити заручників з метою викликати стан жаху у широкої громадськості, або групи людей, або окремих осіб, залякати населення чи змусити уряд чи міжнародну організацію вчинити яку-небудь дію» [7, с. 8]. Таким чином, вибір жертв тероризму часто випадковий і символічний. Не вбивство конкретних особистостей, а саме вплив на почуття широкого кола людей є головним рушійним мотивом тероризму. Власне, термін терор і означає «жах». Його ввів Арістотель для позначення особливого типу жаху, який опановував глядачами трагедії в грецькому театрі. Це був жах перед небуттям, представленим у формі болю, хаосу, руйнування. Аналізуючи теракти, скоєні в 2015-му в Парижі та в 2016-м у Брюсселі, відповідальність за які взяли на себе бойовики ІДІЛ, український фахівець з мас-медіа В. Саонов ясно показує головну інформаційно-психологічну мету цих терактів. Викликавши смерть і руйнування, хаос і паніку, вони демонстрували європейцям їх уразливість в будь-якому місці й у будь-яку секунду. Вони створювали враження ніби поліція, органи безпеки некомпетентні, безсилі що-небудь заподіяти проти цього [6]. Безсилі навіть в Брюсселі – місці, де розташовані головні європейські політичні інститути та організації, а також штаб-квартира НАТО. Це велике приниження та репутаційні збитки влади та одночасно символічний «успіх» терористів, на який вони розраховували.

Негативні емоції, як зазначалося вище, послаблюють захисні функції людини. У стані безпорадності та розгубленості люди часто покладаються на сторонню допомогу, стають більше довірливими та

навіюваними з боку тих, хто сильніший і декларує намір допомогти. Як пишуть психологи, той, хто тримає населення у страху та невпевненості, той своєрідним чином проявляє владу над суспільством в цілому [14, с. 40]. Слабкістю людей (об'єктивною та / або суб'єктивною), таким чином, можна скористатися в приватних або державних цілях. Деморалізовані і залякані люди самі роблять, вимагають від влади або хоча б схвалюють дії, які цим людям можуть бути зовсім не вигідні. Іноді це дії, які вигідні терористам або – частіше – замовникам терактів. Іноді найбільший вигравш отримують політики, які безкоштовно користуються «чужим» терактом.

У будь-якому випадку універсалізація загрози міжнародного тероризму підштовхує до збільшення залежності індивіда від держави, тиск останньої на якого посилюється. Виникає відома колізія в стосунках між державою та індивідом в питаннях забезпечення безпеки й поваги прав, оскільки розмежування приватного та суспільно-громадського стає в такій залежності справою дуже складною.

Звернемося до історичної соціально-філософської думки. У класичній ліберальній моделі держави, ідейні витoki якої сягають епохи буржуазних революцій XVII – XVIII ст., визнавалося лише мінімальне втручання держави в цивільне життя, держава була покликана захищати індивідуальні права і свободи та, відповідно, усувати все те, що заважає їх розвитку. Досягнення індивідом щастя та благополуччя залежить в лібералізмі від власних зусиль самої людини, що користується при цьому максимальною свободою. У першій половині ХХ ст. класичний лібералізм зазнає істотних змін, перш за все в соціально-економічній зміні ролі держави. Лібералізм став враховувати соціальні та гуманістичні ідеали, визнавати особливу значимість вирівнювання можливостей і шансів людей, особливо тих, які є членами соціальних груп, що фактично опинилися в найбільш скрутному становищі і т.д. Проте, в західній моделі суспільства свобода приватного життя вважається непорушною цінністю.

Однак сьогодні перед загрозою тероризму держава отримує можливість легітимно відвойовувати плацдарм свободи в індивіда [15], ставити під свій контроль приватне життя громадян. Натомість особистої свободи держава може запропонувати гарантії особистої безпеки та стабільності існування, що не обтяжує індивідуальним ризиком і відповідальністю. Але ця покора приватного загальному (державі) підриває основи прав людини, закріплені в національному та міжнародному праві, які виступають фундаментом лібералізму як ідеології західної цивілізації загалом. У міжнародних матеріалах спеціально уточнюється цей пункт. Підкреслюється, що не тільки сам тероризм відбивається на користуванні правами людини та функціонуванні суспільства, а й заходи, яких вживає держава для боротьби з ним. Більшість країн, які прагнули виконувати свої анти-терористичні зобов'язання шляхом прискореного прийняття законодавчих та практичних заходів, отримували негативні наслідки для цивільних свобод та основних прав людини [7, с. 27].

Міжнародне законодавство гнучко підходить до питання про можливості обмеження державою користування низкою прав. Йдеться про право на сво-

бодне вираження своїх думок, право на свободу асоціацій і зборів, на свободу пересування, і право на невтручання в особисте та сімейне життя. У держав є на це законні підстави за тієї умови, що будь-яке обмеження прав і свобод має бути необхідним для досягнення невідкладної мети, а його вплив на права і свободи – строго пропорційним характеру цієї мети [Там само, с.34]. Такі рішення держави повинні контролюватися судовими інстанціями. Разом з тим, відступ від деяких прав людини, передбачених в міжнародних договорах про права людини, не допускається навіть в періоди надзвичайного стану. У пункті 2 статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права до числа прав, що не припускають відступу, відносяться право на життя, право не піддаватися тортурам або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, заборона рабства і підневільного стану, право не піддаватися позбавленню волі на підставі невиконання договірних зобов'язань, право не піддаватися покаранню ретроспективно, право на визнання правосуб'єктності, а також свобода думки, совісті та релігії [7, с. 38]. Ці пункти мають силу і стосовно наявності загрози тероризму або передбачуваної загрози безпеці держави з боку фізичної особи. Однак в міжнародній практиці держави часто використовують для боротьби з тероризмом таку політику і методи, які по суті представляють собою відхід або відмову від цієї абсолютної заборони [Там само, с. 44].

Колізія «приватного-державного» проявляє себе і в іншому аспекті. Суб'єктами міжнародного права виступають держава, а носіями прав людини – окремі люди. У кожної людини і народу є право на самовизначення та свободу, але й у держави є право на захист своєї територіальної цілісності та суверенітету. При деяких обставинах, держави в ім'я декларованих гуманітарних цілей, цілей відстоювання прав людини на свободу, вважають своїм обов'язком відстоювати їх поза власних національних кордонів в будь-якій точці світу, де відбувається ця соціальна дискримінація. Це не тільки може підривати основи внутрішньої безпеки держави (в якому дискримінуються права громадян), а й певним чином дисонувати з універсальним трактуванням самого права людини / народу на самовизначення, свободу та незалежність.

Стосовно до загрози тероризму, ця проблема посилюється тим, що в існуючій міжнародній нормативно-правовій базі не дається вичерпного визначення терміна «тероризм» [7, с.55]. Заклики міжнародної спільноти до боротьби з тероризмом при відсутності його визначення можуть сприйматися так, немов визначення цього терміна залишається на розсуд окремих держав. Це відкриває можливості для ненавмисних порушень прав людини і навіть для свідомого зловживання використанням цього поняття [Там само, с. 55]. Так, зокрема, розпливчате визначення тероризму може використовуватися державами й стосовно до мирних акцій, що проводяться, зокрема, для захисту трудових прав, прав меншин або прав людини, або з метою протидії політичній опозиції загалом. Це положення є джерелом гострих протиріч в міжнародних відносинах, воно призводить до парадоксальних подвійних рішень, відповідно до яких,

одні дії та рухи (переважно озброєні) засуджуються та проголошуються терористичними, а інші того ж роду – виправдовуються цілями захисту та свободи. Але такий суперечливий підхід тільки очевидніше показує суперечливість самого ставлення до розуміння прав і свобод громадян як універсальних і невід'ємних. Виходить, в одному випадку, вони трактуються розширено (космополітично), у другому випадку – владно-партикулярно.

У зв'язку з цією парадоксальною ситуацією, військово-політичні дії, спрямовані проти «транснаціонального глобального тероризму» і на захист прав людини, У. Бек назвав відповідно «постнаціональною політикою військового гуманізму» [4, с. 147]. У нових реаліях «пізнього Модерну» режими прав людини руйнують кордони між інтернаціональним і внутрішнім. Більше того, військові дії на захист прав людини ведуться часто на випередження (реагують на загрозу правопорушення, а не його фактичне порушення), й проти «культурно виробленого ризику», що У. Бек вважав безпрецедентним в історії людства. У цьому замиканні відстоювання прав людини на владі, та використанні політичною владою довільно-суб'єктивістського їх тлумачення виникає передумова перетворення демократичних режимів, котрі намагаються відстояти свободу – на авторитарні, які в видимості прикриваються ідеями свободи, а насправді їх атакують. Це небажані тенденції, яких можна уникнути застосуванням і дотриманням норм міжнародного та гуманітарного права на основі колективного консенсусу. Духовні ремінісценції ідеального варіанту майбутнього транснаціонального правового порядку на основі моральної асоціації індивідів повертають до соціальної філософії І. Канта [10]. Мораль і цивілізованість, громадянський стан, якщо не з'єднуються в синтезі єдності свідомості, згідно думки І. Канта, приречені прикриватися зовнішньою порядністю, за якою часто ховається витончене варварство. Такий правовий порядок, крім іншого, виключав би можливість втручання, рішення про яке приймалося і здійснювалося би в односторонньому порядку панівною військовою владою та її союзниками. Відносно тероризму, ефективні заходи в боротьбі з ним і захист прав людини не є такими, що суперечать один одному цілями, а навпаки, вони взаємно доповнюють один одного. На цьому наполягає міжнародний закон. Діяти іншим чином, означало би встати подібно терористам на шлях безправ'я.

Висновки

Тероризм є серйозною загрозою для прав людини і демократичних свобод. Державам як суб'єктам міжнародних відносин безумовно ставиться в обов'язок боротьба з проявами тероризму та упере-

дження їх. Однак не всі контртерористичні заходи виявляються однаково виправданими. Існує нагальний обов'язок держав захищати спільні інтереси громадської безпеки та верховенства закону, не ставлячи, при цьому, під загрозу особисті права людини, які закріплені зокрема, в Європейській конвенції з прав людини. На думку експертного міжнародного співтовариства, політичні дії, які приймаються в злагоді та на основі прав людини, служать запобіжною мірою від нападок з боку терористів, мірою, що застерігає від зростання радикалізму серед потенційних прихильників, і зміцнює довіру суспільства до верховенства закону.

Список літератури

1. Обама провозгласил начало новой эры / Дни.Ру. 23.09.2009, 19:45 / URL: <http://www.dni.ru/polit/2009/9/23/175666.html>
2. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / У.Бек; Пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
3. Beck U. The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity // The British Journal of Sociology. Special issue: Sociology Facing the Next Millennium / Ed. by John Urry. 2000. – Vol. 51. – N 1. – P. 79-105.
4. Beck U. Cosmopolitan Vision. Cambridge: Polity Press, 2006. – 216 p.
5. Бек У. Космополитическое общество и его враги // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – Том VI. – № 1. – С.24-53.
6. Сазонов В. Об идеологии и информационных войнах ИГИЛ / Украина криминальная. 23.05.2016 08:58 / URL: http://cripo.com.ua/?sect_id=8&aid=212867
7. Управление Верховного комиссара ООН по правам человека. Права человека, терроризм и борьба с терроризмом. Изложение фактов № 32 / Фактологический бюллетень. – Geneva GE.08-41874, October. – 2008. – 105 p.
8. Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека. Борьба с терроризмом и защита прав человека / Руководство. – Варшава: БДИПЧ ОБСЕ, 2009 – 312 с.
9. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. / Т.Гоббс. – М.: Изд-во: «Мысль». – Т.2. – 736 с.
10. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / И. Кант // Собр. соч.: В 8 тт. – Том 8. – М.: СОРО, 1994. – С.12-28.
11. Барак Обама (Barack Obama). Речь президента США на выпускной церемонии в Военной академии Соединенных Штатов / The White House, США / Иносни / 31.05.2014 / URL: <http://inosmi.ru/world/20140531/220697692.html>
12. Schneier B. Is aviation security mostly for show? [Internet resource] : Special to CNN / Bruce Schneier. December 29, 2009. URL: http://articles.cnn.com/2009-12-9/opinion/schneier.air.travel.security.theater_1_terrorists-aviation-security-airport-security/4?_s=PM:OPINION
13. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / Кара-Мурза С.Г. – К.: Ориан, 2000. – 448 с.
14. Психологи о терроризме («круглый стол») // Психологический журнал. – 1995. – Т. 6. – № 4. – С. 36 – 41.
15. Баранов Н.А. Проблемы национальной безопасности и контроля над вооружениями: курс лекций. URL: http://nicbar.ru/naz_bez.htm

Т.Г. Шорина

ГЛОБАЛЬНЫЕ РИСКИ ОБЩЕСТВА И ПРОБЛЕМА ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

(НА ПРИМЕРЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТЕРРОРИЗМА)

В статье исследуются некоторые аспекты проблемы влияния современного терроризма, государственной и международной политики на права и свободы человека.

Ключевые слова: общество риска, глобальные угрозы человечества, терроризм, международный терроризм, права и свободы человека, международное право и политика, этика и мораль

T. Shorina

GLOBAL RISKS OF SOCIETY AND THE PROBLEM OF HUMAN RIGHTS (BY THE EXAMPLE OF INTERNATIONAL TERRORISM)

The article examines some aspects of the influence of contemporary terrorism, national and international policies on human rights and freedoms.

Keywords: risk society, global threats to humanity, terrorism, international terrorism, human rights and freedoms, international law and politics, ethics and morality